

Lliçó magistral

Mossèn Alcover, fundador de la filologia catalana

L'any 1982 s'ha complert el cinquantenari de la mort de mossèn Antoni Maria Alcover, en la commemoració del qual la seva figura ha estat estudiada en els més diversos aspectes: el religiós, el literari, l'artístic, el científic, el polèmic... perquè en tots aquests camps, i d'altres encara, va exercir la seva vigorosa activitat.

En voler parlar d'ell en aquest acte universitari, és lògic que estudiem mossèn Alcover com a científic, i més concretament com a filòleg, perquè el més important dels seus caires foguers, després del religiós, va ser la filologia romànica, i principalment la catalana.

Crec oportú que la Universitat mallorquina honori la figura de mossèn Alcover en aquest acte, perquè precisament el qui us parla és l'únic deixeble directe que queda del filòleg manacorí; i vull declarar que, si existeix un Borja Moll filòleg, és perquè hi hagué un Antoni Maria Alcover que el contagià de la febre filològica com d'una malaltia tan perillosa, i al mateix temps tan agradable, que no se n'ha volgut curar mai. Per ella vaig renunciar a dues altres professions en què m'havia iniciat: la de pianista i la de dibuixant.

Els seus inicis

Nat de família pagesa, ell i el seu germà Miquel foren els únics Alcovers de Santa Cirga que renunciaren a conrar la terra per conrar l'esperit: en Toni es va fer clergue secular i en Miquel clergue regular, jesuïta. De molt jove, Antoni Alcover ja va sentir prurit de les lletres. Llegia molt, i aviat provà d'escriure. Atret per les rondalles castellanes d'Antonio Trueba, volgué imitar-lo, i posà en castellà algunes contarelles populars mallorquines. El seu condeixeble Josep Miralles (que havia d'arribar a ser bisbe de Barcelona i arquebisbe-bisbe de Mallorca) el va convèncer que allò era un mal camí: que les rondalles o contarelles de Mallorca havien d'escriure's en mallorquí. N'Alcover escoltà el consell de l'amic i es posà a escriure en el dialecte de Manacor. Es va entusiasmar amb la gran riquesa i expressivitat de la llengua pagesa, i a més d'usar-la en els seus escrits, es dedicà a prendre nota de les paraules més expressives. Anava consultant els diccionaris mallorquins d'aquell temps (Figuera, Amengual, Unos Amigos...): per una banda, trobava que hi mancaven molts de mots que pertocava haver-hi inclosos, i per una altra banda les seves lectures d'autors catalans, com Verdager, li feien veure que els diccionaris fets a Barcelona també tenien molts de buits.

El gran projecte

Davant aquella diversitat de treballs lexicogràfics referits a diferents comarques i que tots eren incomplets, de tal manera que no resolien els problemes dels lectors de català per manca d'un aplec de conjunt, el jove Alcover va tenir la idea de reunir en una sola obra el contingut dels diccionaris parcials, de manera que, a més del de cada regió, hi hagués un diccionari general que reunís les paraules de totes les regions. Però no el satisfieia prou aquest aplec diguem-ne geogràfic; també pretenia que fos una font informativa dins el temps, que dugués els vocables que els escriptors de tots els segles haguessin usat, tant en literatura com en escrits tècnics o administratius; i per a obtenir els mots comarcals calia cercar-los en el parlar oral, recollit sobretot entre la gent poc instruïda, perquè conservava el llenguatge més poc influït pel castellà.

A l'estiu de l'any 1900 va fer un viatge d'exploració lingüística per la zona nord-est de Catalunya i pel departament francès dels Pirineus Orientals (Catalunya-Nord), i dins aquell mateix any fa fer públic el seu pla de recollida sistemàtica del lèxic, presentant la famosa *Lletra de convit*, que va circular pels territoris de llengua catalana en tota l'amplitud geogràfica que avui està concretada en la frase "De Salses fins a Guardamar i de Fraga fins a Maó"; hi entraven, per tant, les quatre províncies catalanes, el principat d'Andorra, la porció de les tres províncies valencianes on no era vernacle el castellà, les Illes Balears i Pitiüses i la ciutat de l'Alguer de Sardenya.

Després de la lletra de convit començà la publicació del *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, revista destinada a l'expansió del projecte de *Diccionari*, a la captació i instrucció dels futurs col·laboradors, a la refutació dels anticatalanistes, a la discussió de problemes lingüístics i a l'exposició de bibliografia i qüestions tècniques sobre la llengua catalana. Aqueixa revista es va publicar des de l'any 1902 fins al 1926, en què mossèn Alcover la suspengué per falta de diners i de salut. El 1933, en el primer aniversari de la seva mort, jo vaig reprendre la publicació del *Bolletí*, que hagué de cessar el 1936 per exigència de la censura franquista.

El públic catalanòfil va correspondre a les suggerències de mossèn Alcover d'una manera molt favorable i de gran volum. A més de ser rebut mossèn Alcover triomfalment en els seus viatges de propaganda per tot el territori lingüístic català, van acudir a inscriure's molts de centenars de persones lletraferides —sobretot capellans, frares i altra gent de carrera— per formar el cos de col·laboradors encarregats d'omplir cèdules lexicogràfiques que, un cop ordenades alfabèticament, havien de ser la base de la redacció del *Diccionari*. Pel gener de 1905 ja eren 1.500 les persones inscrites per a redactar les fitxes, que unes eren del llenguatge oral vivent en aquells temps, i altres eren de mots copiats de llibres, opuscles i documents d'arxiu. No cal dir que moltes d'aquelles persones s'havien inscrit per un entusiasme momentani que després havia de decaure, i l'equip de col·laboradors efectius quedaria reduït a cinc-cents escassos. De totes maneres era un contingent molt gros que en una vintena d'anys arribaria a produir tres milions de fitxes, les quals després passarien per les mans d'un tal Borja Moll per a ser convertides en original del *Diccionari*.

La idea dimensional de l'obra era realment grandiosa. Es tractava de publicar un diccionari que fos, al mateix temps, de la llengua antiga i la moderna, dialectal i literària: quatre diccionaris reunits harmònicament en una sola obra. Hi havia filòlegs eminents que admiraven el projecte però el consideraven irrealitzable. Anys després, els fets han demostrat que l'empresa, encara que difícil, no era impossible.

Primers treballs d'autoformació

Ara bé, en aquells primers anys del nostre segle, la filologia catalana tot just si existia. Un Milà i Fontanals o un Balari, a Catalunya, i un Tomà Forteza a Mallorca, eren gairebé els únics del nostre país que tenien notícia de les obres dels primers romanistes europeus com Fiedrich Diez i Meyer-Lübke. El nostre mossèn Alcover procurava posar-se al dia amb l'estudi d'aquells mestres i dels francesos Littré, Raynourd, Villemain... Aquest estudi li va ser útil quan volgué refutar certes afirmacions de Menéndez Pidal, que en un article de periòdic posava en entredit la independència del català envers del castellà. Mossèn Alcover havia pensat de dedicar a la refutació de l'article de Menéndez Pidal una trentena de pàgines del *Bolletí*, però quan hagué començat a escriure, es va animar tant, que el text de refutació ocupà 348 pàgines ben atapides, i li costà vuit mesos de feina per documentar-se i redactar-lo. En aquest escrit es veu l'abundant recopilació de dades i el primer procés de formació filològica del mossèn.

Mentrestant continuava fent "eixides filològiques", com ell deia, per totes les comarques on es parlava català: hi feia conferències, reclutava col·laboradors i recollia paraules que havien d'entrar en el futur diccionari. Per tot arreu on anava era rebut amb entusiasme creixent: era considerat una espècie de profeta de la Renaixença, i ben prest l'anomenaren "l'apòstol de la llengua catalana". En el *Bolletí* continuava publicant estudis sobre temes d'història de l'idioma, en els quals acreditava els seus avenços i l'aprofundiment del seu estudi dels treballs publicats per erudits nacionals i estrangers. L'any 1904 comentava extensament i desfavorablement les estranyes teories de mossèn Grandia sobre l'antiga llengua ibèrica i sobre un suposat origen semític del català.

Al mateix temps contreia amistat amb joves professors estrangers, principalment alemanys, que s'interessaven per la nostra llengua. El més important d'aquests catalanòfils era el doctor Bernhard Schädel, de la Universitat de Halle, on feia lliçons de català i preparava altres universitaris per a dedicar-se a aquest estudi. De Halle va passar a la Universitat d'Hamburg. Vint anys més tard havia de venir a Mallorca per donar-me un curset bàsic de fonètica que em capacitava per a treballar científicament en el *Diccionari*.

El Congrés Internacional

A la primavera de 1904, mossèn Alcover va promoure una nova empresa: la celebració d'un congrés de sintaxi catalana. En realitat la idea ja venia d'un parell d'anys abans. A més de projectar el *Diccionari*, sempre havia tingut el propòsit de fer una gramàtica catalana, en la qual la sintaxi tenia per a ell una importància excepcional.

Va exposar la idea als seus addictes i col·laboradors, i tots s'hi adheriren amb entusiasme, i encara van ampliar el projecte de congrés, perquè en general demostraren que, més que un simple congrés de sintaxi, interessava a la celebració d'un congrés internacional de la llengua catalana. Aquest projecte merescué l'adhesió de tots els intel·lectuals i polítics catalanistes, i també d'una partida de filòlegs estrangers, que es varen inscriure com a congressistes i feren amistat personal amb mossèn Alcover. A més del doctor Schädel, primer dels "alcoveristes" estrangers, s'hi adheriren els professors Counson, Saroihandy, Foulché Delbosc, Pier Enea Guarnerio i Amédée Pagès. Val a dir que entre els congressistes no catalanoparlants també hi havia professors castellans il·lustres, com Adolfo Bonilla San Martín i Ramón Menéndez Pidal, i s'hi adherí per carta el mestre Marcelino Menéndez Pelayo.

El Congrés es va celebrar a Barcelona durant els dies 13 a 18 d'octubre de 1906, amb assistència de més de 3.000 congressistes i amb abundància de comunicacions, discussió i esmenes, que significaren un gran progrés per als estudis posteriors, tant en l'aspecte històric de l'idioma com en la ulterior normalització del català literari per obra de Pompeu Fabra i de l'Institut d'Estudis Catalans.

Un treball d'especialització: la morfologia dialectal dels verbs catalans

Durant els setanta-quatre dies anteriors a la inauguració del Congrés, des del primer de juliol fins al 12 d'octubre, mossèn Alcover i el doctor Schädel feren plegats un viatge per una gran part de la zona nord de Catalunya per tal d'estudiar minuciosament el llenguatge parlat en aquelles comarques. L'ur investigació tenia dos aspectes: la de Schädel era de fonètica i lèxic dialectals; la de mossèn Alcover era de recollir íntegrament i de viva veu la conjugació dialectal de 77 verbs triats com a models de tot el sistema verbal del català. Probablement aquest treball de morfologia no ha estat fet en cap altra llengua. Realitzat per mossèn Alcover, va ser continuat per ell mateix en deu anys successius, fins a recollir la conjugació dels 77 verbs a 148 localitats, i ocupa molts quaderns de notes distribuïts segons les localitats on es feia l'enquesta, amb separació entre els diversos quaderns.

Aquesta dispersió forçosa hauria fet impossible la consulta d'aquells treballs de mossèn Alcover si jo no m'hagués pres la molèstia de reunir les formes de cada temps verbal en una distribució que permet consultar còmodament tot el treball. És la feina més monòtona i fatigosa de la meua vida, però estic content d'haver posat així a disposició del públic tota la morfologia verbal catalana, publicant-la, ja fa cinquanta anys, a l'*Anuari de l'Oficina Romànica de Barcelona*.

Una "mica" que resulta molt grosseta

Un dels treballs més interessants publicats per mossèn Alcover en el *Bolletí* és el titulat «Una mica de dialectologia catalana». Té 210 pàgines. És una recensió crítica del capítol «Das Katalanische» dels professors francesos Morel-Fatio i Saroihandy dins l'obra *Grundriss der romanischen Philologie* del professor Gustau Gröber de la Universitat d'Estrasburg.

El títol "una mica" de dialectologia resultava massa diminutiu, i es va repetir en altres "miques" que aportaven materials abundants a la nostra dialectologia. D'aquests articles el mestre Meyer-Lübke va dir això.

"Un altre extens article, i aquest sí que realment és important, és aquell estudi del treball de Saroïhandy sobre el català, en el Grundriss de Gröber, mossèn Alcover examina punt per punt el treball. Com ja se sap, no surten encara quasi per res els dialectes en la primera edició d'aquesta gramàtica del català: encara era massa prest, i Morel-Fatio, l'autor, era massa investigador de l'edat mitjana, massa deixeble de Paul Meyer perquè tingués interès per això. Saroïhandy ja ens ofereix qualche cosa més, però solament mitjançant les addicions del mossèn Alcover adquirim per primera vegada una idea clara. Es pot dir, sense exageració, que amb això roman fundada la dialectologia catalana, i que qui s'ocupa en qualche manera dels dialectes catalans, ha d'acudir, en primer lloc, a això".

Viatges d'estudis a l'estranger

El volum V del *Bolletí* està ocupat íntegrament pel «Dietari de l'eixida a Alemanya i altres nacions» (any 1908). L'itinerari de l'eixida és aquest: Suïssa, Alemanya, Àustria, Itàlia i França.

Va durar exactament quatre mesos. Més de la meitat d'aquest temps correspon a Alemanya, i en segon lloc a Suïssa, perquè l'objectiu principal del viatge era practicar l'alemany i tenir llargues entrevistes i lliçons dels professors que explicaven filologia romànica, com eren Schädel, Vogel, Holle, Gauchat... A més de rebre les ensenyances d'aquells mestres, aprofitava el viatge per a fer turisme artístic, visitant esglésies, castells, museus i monuments. De tot això dona llargues explicacions que fan interessant aquest extens dietari.

No tan extens, però també interessant, és el «Dietari d'una eixida a França i altres nacions» (França, Anglaterra, Suïssa, Itàlia i Sardenya), en el qual estableix relacions fermes amb els grans filòlegs Jud, Gauchat, Rousselot, Gilliéron, Salvioni, Guarnerio, Merlo, Todesco, Crescini i Zanardelli. Així aquell capellà pagès mantenia contacte personal amb els millors romanistes europeus i l'aprofitava científicament estudiant llurs obres i publicant-ne ressenyes en el *Bolletí del Diccionari*.

En el *Bolletí* de 1912 trobem un altre dietari de viatge titulat «La nostra darrera eixida a l'estranger en referència a la Filologia». Es refereix al viatge fet la primavera de 1912 a França, Bèlgica, Alemanya i Suïssa per tal d'assistir com a alumne especial a les lliçons dels grans mestres de la fonètica, de l'etimologia i de la geografia lingüística, i en el viatge de tornada s'atura a Maillano per conèixer personalment el gran poeta Frederic Mistral.

Altres publicacions monogràfiques

El *Bolletí del Diccionari* no se limitava a ressenyes de viatge ni a notícies referents als progressos i entrebancs de l'obra del *Diccionari*: també dedicava moltes pàgines a tractar temes concrets de lingüística i de folklore o cultura popular i a oferir als estudiosos informació bibliogràfica sobre moltes matèries relacionades amb el llenguatge.

Un dels seus temes preferits era el de l'onomàstica o estudi dels noms propis del lloc i de persona, sobre els quals va deixar escrites moltes pàgines que encara avui tenen vigència.

La secció bibliogràfica del *Bolletí* ofereix moltes i valuoses recensions d'obres filològiques i literàries nacionals i estrangeres. Sobretot les estrangeres, són objecte, sovint, d'un judici crític únic en el nostre país, perquè les relacions d'amistat de mossèn Alcover amb filòlegs estrangers li permetien formular judicis crítics sobre moltes produccions que aquí eren poc o no gens conegudes.

L'etapa final

Les activitats de mossèn Alcover havien tingut una primera etapa d'esplendor, de captació d'amics i admiradors i col·laboradors. Però després del congrés de 1906 començaren a sorgir complicacions, gelosies, suspicàcies entre dirigents i reaccions hostils en certs sectors del món intel·lectual i polític.

Després del 1917 les coses se compliquen. La fundació de l'Institut d'Estudis Catalans, amb mossèn Alcover com a president de la Secció Filològica, fa més freqüents els seus contactes amb els intel·lectuals de Catalunya. Els tres estipendiats Barnils, Griera i Montoliu, han tornat d'Alemanya, de Suïssa i de París amb els títols universitaris en Filologia i entren a treballar a les oficines del *Diccionari*; però sorgeixen conflictes entre ells i els dirigents, unes vegades per discrepància d'idees amb en Fabra, altres per qüestions de retribució de la feina del *Diccionari* i sovint per topades de criteri científic o administratiu amb mossèn Alcover. Aquest, que era home de reaccions enèrgiques, deixà de treballar conjuntament i mugué una campanya de queixes i acusacions contra la política lingüística de l'Institut. Alçà la veu sobre la manera d'enfocar el problema de la llengua literària, que anava en camí d'establir-se des de Barcelona i donant preferència al dialecte barceloní.

Sorgiren dures controvèrsies contra les *Normes* de Pompeu Fabra, que mossèn Alcover combatia unes vegades amb raó i altres amb desraó. La polèmica va tornar cada dia més agra, i cap a l'any 1918 prengué proporcions de guerra civil en forma oral i escrita.

Es mogueren influències de tipus polític que aconseguiren que, sota el patrocini del rei Alfons XIII, les Corts espanyoles votassin una subvenció considerable perquè mossèn Alcover pogués continuar l'obra del *Diccionari* deslligada de l'Institut i de tota força catalanista.

Sis anys més tard la subvenció fou retirada, quan l'obra del *Diccionari* havia començat a publicar-se i es feia respectar. Mossèn Alcover hi abocà tot el seu patrimoni i va morir arruïnats, però l'obra de la seva vida ja estava acreditada i amb capacitat de sobreviure. Encara que el seu iniciador no la veuria acabada, veuria publicat el primer tom i encaminats els altres amb el beneplàcit de tot el públic de parla catalana.

Les activitats de mossèn Alcover en els anys 1916 a 1920 i del 1922 fins a la seva mort (1932) estan marcats per l'ambient de polèmica i diatriba. Continua fent viatges d'estudi per les comarques catalanes a la recerca de nous materials lèxics per al *Diccionari* i publica el dietari d'aquestes excursions entremesclant les dades científiques amb les denúncies dels institutiers. Tot plegat té un to de rebequeria infantil que per als lectors imparcials resulta en part divertida i en part desorbitada per una obsessió morbosa.

Només els cinc mesos de juny a novembre de 1921 predomina en el *Bolletí* l'ambient pacífic i laboral del viatge més llarg de tota sa vida, en el qual vaig acompanyar per tot Catalunya i el regne de València i férem una replega abundantíssima de paraules i dibuixos per al *Diccionari*.

Era la meua primera campanya d'estudi dialectològic, i la vaig fer seguint les instruccions de mossèn Alcover. Es tractava de preguntar els noms de les coses a persones de cada població visitada, però sense anomenar nosaltres la cosa de la qual volíem saber el nom que li donaven els habitants de la localitat on ens trobàvem. Aquest sistema de preguntes indirectes és una norma fonamental de l'enquesta lingüística: perquè si demanem "Com se diu aquí un mirall?" és molt probable que contestin: "Un mirall", encara que en aquella vila el nom usual sigui "espill". Hi ha sobretot objectes que tenen cinc o deu noms diferents, segons les comarques. Si per saber quin és el nom usual a la localitat on feim la investigació pronunciem la paraula més coneguda, ens exposem que l'interrogat doni aquella paraula com a normal en el poble, i no doni el mot característic d'aquella localitat.

Un exemple: el nom del mamífer volador que en castellà es diu "murciélagu", en català té més de vint formes diferents, procedents de dos noms llatins: *ratta pinnata*, "rata amb plomes", i *mure caecu*, "rata cega". A les Balears i a Catalunya oriental és diu *rata pinyada*, *ratpenat*, *rampenat*, *ratapenada*, *ratpinella* i altres variants; a Andorra en diuen *ratpelat*; i a Catalunya occidental s'usen variants tan curioses com *muricec*, *murixec*, *colicec*, *muriac*, *esmoriac*, *eixoreac*, etc.

Altres vegades, totes les formes d'una paraula són simples variants d'un mateix nom, i per això encara interessa més prendre nota de la pronúncia especial de cada localitat: aquest és el cas del mot "genoll", que té totes aquestes variants: *ginoll, jonoll, junoi, unei, junell, ginyoll...*

Un objecte com el que en mallorquí es diu "caera" (en castellà "colmena"), té totes aquestes denominacions: *arna, arner, arnera, buc, casa d'abelles, rusc, vaso, vas, colmena...*

Per aquesta varietat de noms (i la varietat de pronúncies d'un mateix nom) és necessària tota una tècnica de l'interrogatori que fa el dialectòleg a l'habitant de la localitat estudiada, a fi que les respostes no siguin falsejades per imperícia de l'investigador. Aquesta tècnica vaig aprendre de mossèn Alcover en aquell viatge de cinc mesos, i m'ha servit després per a fer enquestes del lèxic per a l'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* i per l'*Atlante Linguistico Mediterraneo* de Venècia. Aquest sistema de treball és un dels mèrits de mossèn Alcover com a mestre de dialectologia.

Resumint: davant la forta i estranya personalitat de mossèn Alcover, ens trobem aclaparats per l'excentricitat dels seus judicis i per l'energia, sovint violenta, de les seves reaccions: però si prescindim de geniades i ens fixem en la seva eficàcia com a estudiós, veurem que era un autèntic investigador de la ciència i que en el camp de la Filologia va ser realment el fundador de la romanística catalana.

Ell va posar el nostre país en contacte amb els grans centres universitaris d'Europa, promogué la formació d'especialistes i mantingué sempre viu el projecte de diccionari integral, que no crec que tingui parió en cap altre idioma.

Per llei de vida, no pogué culminar aquesta obra, de la qual vaig assumir la responsabilitat. Per això m'heu fet l'honor de voler-me tenir per company dins aquest claustre universitari jove, en el qual me sentiré simple representant i substituït del qui va ser mestre de tots els baleàrics en l'amor i el conreu científic de la nostra llengua.